

BENEI BERNADETT

Krónikafolytatások a 13. század elején?

HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

J ELEN TANULMÁNYBAN AZOKAT a nézeteket szeretném bemutatni, amelyek mellett foglaltak állást, hogy a magyar krónika 11–12. századi szövegegységét a 13. század elején folytathatták, illetve átszerkesztették.

Az ősgesta datálásával kapcsolatos vélemények

Mindenekelőtt azonban érdemes a krónika alapjául szolgáló ősgesta datálásának kérdését és az azzal kapcsolatos nézeteket ismertetni. Legkorábbra, I. András (1046–1060) korára Domanovszky Sándor (1877–1955) tette az ősgesta keletkezését. Állítását három ténnyel igyekezett alátámasztani: 1.) A 13. században alkotó Albericus francia krónikásra csak 1047-ig hatott a magyar krónika.¹ 2.) Anonymus I. András-kori eseményt említ utoljára gestájában.² 3.) A magyar krónika csak I. András trónra lépétségéig használja az altaichi évkönyvet. Ifj. Horváth János (1878–1961) kutatásai szerint I. András haláláig terjedt a legrégebbi magyar gesta, szerzője pedig az a Miklós püspök, aki név szerint is szerepel művében, valamint a királyi udvarban a *notarius* tisztét töltötte be a 1055. évi tihanyi alapítólevél szerint.³

Gerics József (1931–2007) az ősgesta Salamon-kori (1063–1074) keletkezése mellett foglalt állást. Érvei között szerepelt, hogy a Koppány-lázadásról szóló korábbi hagyomány (krónika 41. fejezete: a lázadók szolgálk lesznek) ismert az 1083 előtt keletkezett nagyobbik Szent István-legenda előtt is.⁴ A *Legenda maior* szerinte már használja

- 1 Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány*. Budapest: MTA, 1906. 129.
- 2 Alexander Domanovszky: Praefatio. In: SRH I. 235.
- 3 Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954. 308.
- 4 Gerics József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961. 9., 20., 64., 69., 79.

a krónika ma ismert szövegét, ugyanis II. Konrád német–római császár (1027–1039) 1030-as támadását a krónika 1051. évi német hadjáratról szóló tudósítása alapján szövegezi meg. Gerics kettős elbeszélést mutatott Salamon megkoronázása és I. Béla (1061–1063) uralkodásának két eseménye (1061. évi pogánylázadás és a pénzverés) kapcsán. Ezen kívül érvként hozta, hogy a 82. fejezetben a szerző megjegyzi, hogy I. Béla uralkodásával „a magyarok történetéről szóló régi könyvek foglalkoztak”. Az 1066/67-ben keletkezhetett ősgesta utolsó fejezete a 99. volt, amely a zselicszentjakabi monostor alapításáról tudósított. A 100. fejezet, amely Salamon és Dávid herceg gyermektelenségét jegyzi meg, valószínűleg a folytató munkája.

Hóman Bálint (1885–1951) Albericus francia krónikás művére támaszkodva állította fel tézisé, és jutott el egy Szent László-kori (1077–1095) ősgesta feltételezéséhez. A francia krónikás magyar adataiból ugyanis rekonstruálható egy ún. Somogyvári krónika, amelynek forrása az 1090–es évek elejéig terjedt.⁵ A magyar ősgesta 1091-ig beszélt el az eseményeket, ekkor írhatta egy udvari pap, valószínűleg Koppány későbbi püspök, aki Vecellin leszármazottja lehetett. Hóman kimutatta, hogy a magyar krónika 1063-ig használta az Altaichi évkönyvet. Emellett Hóman szerint az ősgesta nagyszabású, francia mintákat követő lovagi gesta volt, ami jól kimutatható a ma is olvasható krónikasövegből.

Kristó Gyula (1939–2004) és Györffy György (1917–2000) Könyves Kálmán (1095–1116) korára datálta az ősgesta keletkezését. Kristó nézetei szerint a munka egyfajta számvetés lehetett, amely bemutatta a kereszténnyé válás útját Szent Istvántól saját koráig.⁶ E „saját kor” meghatározásában segítségére volt Albericus, Kálmán király törvénykönyve elé írott előszava, amely ugyanezt a számvetést végezte el. Mindkét szerző összegezte azt az utat, amely az erőszakos keresztény térítésektől (Szent István korától) az önként vállalt keresztény hitig (Könyves Kálmán koráig) vezetett. Műfaját tekintve viszont nem nagyszabású gesta, hanem a relatív időrendet követő, rövid feljegyzéseket tartalmazó krónika lehetett,⁷ amely legitimista álláspontot foglalt el, hangsúlyozta I. András és Salamon uralmának jogosságát.⁸

Györffy György szerint a 70 évre visszanyúló történeti emlékezethatár is Kálmán korára mutatott.⁹ A krónika csak az 1038 utáni időszakból hoz részletes elbeszélést, sok, Szent István korában történt eseményről nem tud, nem ismeri a korszak történel-

5 Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány.* Budapest: MTA, 1925. 22., 68., 84., 106.

6 Kristó Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig.* Budapest: Argumentum Kiadó, 1994. 118.

7 Kristó Gyula: *A történeti irodalom i. m.* 130.

8 Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. *Századok* 108, No. 3 (1974): 585–621.

9 Györffy György: A magyar állam megszilárdulása. In: Székely György (szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* I/1–2. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984. I/2. 1003.

mi szereplőit sem. Érvelésében az analógia is szerepet játszott, ugyanis a szomszéd népek (csehek, lengyelek, oroszok) történeti irodalmában is ekkor jelentkezett az udvari történetírás önálló alkotásokkal.

Ettől későbbi ősgestával általában már nem számolt a kutatás. Fontos megemlítenünk azonban még Marczali Henrik (1856–1940) és Madzsar Imre (1878–1946) nevét. Marczali Henrik II. Géza (1141–1162) korába helyezte „a magyar királyok történeti tradíciójának első bő leírását”.¹⁰ Madzsar Imre stíluskritikai vizsgálatok alapján jutott arra a következtetésre, hogy 13–14. századi krónikáink elveszett ősforrása nem Szent László-kori, hanem II. Géza uralkodása alatt jött létre.

Madzsar szerint az Acephalus-kódexben ránk maradt krónika szövege a Koppány elleni hadjáratról szóló fejezetével (36. fejezet) kezdődően egészen II. Géza oroszországi expedícióját elbeszélő részig (70. fejezet) egységes fogalmazású munka, amely 1156 és 1162 között keletkezhetett.¹¹ A szerzőről megállapítható, hogy kapcsolatban állhatott a Ják nemzetséggel, és a királyi udvarhoz tartozhatott, hiszen jól ismerte az okleveles formulákat, amiről a krónika 50. fejezete tanúskodik.¹² Madzsar szerint jól kimutathatók az író kedvenc kifejezései, szófordulatai a Szent Istvánról szóló részben éppúgy, mint a 36. fejezetben vagy az egész krónika „Per me reges regnant” kezdetű prólógusában is, amely biblikus tétel „visszaköszön” a Szent Istvánról szóló 41., a II. Béláról szóló 69. és a II. Gézáról szóló 70. fejezet bevezetésében is. Nem értett egyet Pauler Gyulával és Hóman Bálinttal, akik egy II. Béla-kori (1131–1141), illetve egy II. István-kori (1116–1131) krónikafolytatást feltételeztek. A 69. fejezet „usque in presentem diem” szavait csak akkor lehetne II. Béla korára vonatkoztatni, ha a szerző korábban nem írta volna le, hogy az Úr II. Béla sarjadékából valót ültetett az ő trónusára („de fructu ventris sui posuit super sedem suam”). A fejezet vége a király *senilis* gyöngeségéről szól, amit Pauler sem tarthatott egykorúnak. Madzsar felhívta a figyelmet a 69. fejezet végén előforduló biblikus kifejezésre („postquam autem regnum confirmatum esset in manu regis Belae”), amely a fejezet elejében is szerepel, de I. Géza (1074–1077) uralkodásának leírásában is.

Madzsar Hóman Bálint azon tételét utasította el, mely szerint Anonymus és a pozsonyi évkönyvek szerzője egy 1127-ig terjedő forrást használhattak műveik megalkotásához. Véleménye szerint II. István 1127-es bizánci hadjárata nem lehetett Anonymus mintája, mert a Hóman által bizonyítékként felhozott „timor eorum irruerat” kifejezés Anonymusnál már a Glád elleni fejezetben is előfordul, és még azt megelőzően több helyen is. Valószínűleg a névtelen jegyző sablonos kifejezése ez, amit József

10 Hóman Bálint: A II. Géza kori Névtelen. *Századok* 65, No. 7–8 (1931): 225.

11 Madzsar Imre: A II. Géza kori névtelen. (Értekezések a történeti tudományok köréből 24/11.) Budapest: MTA, 1926. 1–8.

12 „Si quis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret.” – SRHI I. 349.

könyvből vehetett át. Madzsar helyesnek tartotta Hóman Képes Krónika és Anonymus szövegei közötti egyezéseinek vizsgálatát, egy szövegellyel azonban kiegészíti azokat, mégpedig azzal, hogy a kijevei és az alpári ütközeteknek a mogyoródi csata volt a mintája. A krónika mogyoródi csatát ismertető 58. fejezetében felfedezhetőek a II. Géza-kori névtelen stílusjegyei, amiből az következik, hogy Anonymus előtt álló forrásnak 1152-ig, nem pedig 1127-ig kellett terjednie.

A II. Géza-kori névtelen szerző művét sűrűn átszötte bibliai idézetekkel, ami pedig azt bizonyítja, hogy egyházi állást tölthetett be, sőt, római jogi ismeretéről is tanúságot tett. Fontos megjegyezni, hogy Madzsar Imre sem a II. Géza korabeli névtelent tartotta legelső történetíróknak. A névtelen szerző két helyen is utal („antiqui libri de gestis Hungarorum”, „dicunt alii”) egy 12. század második felénél régebbi történeti emlékre, ami szövegszerűen nem maradt ránk. 12. századi szerzőnk emellett meríthetett a hagyományból, illetve külföldi forrásokból is, mindenekelőtt az altaichi évkönyvből.

Madzsar vizsgálatának hiányosságaira ifj. Horváth János, Hóman Bálint és Domanovszky Sándor is rámutatott. Madzsar Imre, bár kijelentette, hogy pusztán szöveggyejezekből, egyforma kifejezésekből nem von le következtetéseket, a gyakorlatban mégis ezt a módszert követte.¹³ Horváth János szerint a fogalmazást kell a vizsgálat tárgyává tenni az egyes fordulatok és kifejezések helyett. Emellett fontos segítséget jelenthet egy középkori szöveg datálásánál, a szöveg stílusának vizsgálatánál a prózaritmus vizsgálata és a rimes próza, mint középkori stílusformák megfigyelése. Horváth a tartalmi szempontokra is felhívta a figyelmet, amit Madzsar Imre teljesen figyelmen kívül hagyott.

Hóman Bálint módszertani szempontból kritizálta Madzsart, szerinte pusztán stíluskritikai vizsgálatokra nem lehet semmit sem alapozni, szükség van más forráskritikai bizonyítékokra is.¹⁴ Ugyanis az egy irodalmi körhöz, kancelláriához, kolostorhoz, udvarhoz, iskolához tartozó középkori szerzők nem rendelkeztek olyan sajátos stílusvonásokkal, mint a reneszánsz ideje óta alkotó történetírók, jóformán azonos volt stílusuk. Emellett a középkori historikusok gyakran vettek át hosszú szövegrészeket hasonló eseményeket, tényeket leíró más történeti művekből is. Példaként Anonymust hozta, aki sikeresen kiaknázta a krónika Szent László korabeli csataleírásait, azok stílusjegyeivel alkotta meg a honfoglalás kori csaták leírásait. Hóman ezt követően megvizsgálta Madzsar 56 egyező kifejezését, és arra a megállapításra jutott, hogy „Madzsar Imre a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. István-kori folytatásának és II. Géza-kori átdolgozásának létezéséhez szolgáltatott újabb értékes stíluskritikai bizonyítékokat”.¹⁵

13 Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954. 280–282.

14 Hóman Bálint: A II. Géza korabeli Névtelen. *Századok* 65, No. 7–8. (1931): 227.

15 Uo. 232.

Domanovszky Sándor is vizsgálta néhányat a Madzsar által hozott kifejezésbeli párhuzamok közül, véleménye szerint elhibázott dolog volna a II. Géza-kori gesta írójánál egyéni stílussajátosságokat keresni.¹⁶ A későbbi folytató ismerte a Szent László-kori szöveget, és követte annak előadási formáit, ugyanúgy, ahogy a 13. század végén dolgozó kompilátor is tette. Domanovszky nehezményezte azt, hogy Madzsar nem tett különbséget az interpolálatlan krónika és az interpolációk közt, annak ellenére, hogy ezek a részek jól különválaszthatók egymástól.

A krónika 12–13. századi átszerkesztésével kapcsolatos vélemények

Az ősgesta szövegét továbbírták, folyamatosan szerkesztették. A krónikakutatás általában számol egy II. István-kori és egy II. Géza vagy egy Álmos-ági uralkodó alatti folytatással.¹⁷ Vannak azonban olyan vélemények, amelyek szerint a 12. század végén, 13. század elején újabb átszerkesztésen esett át a krónika.

Pauler Gyula (1841–1903) nézete szerint az általa II. a és II. b néven említett Árpád-kori krónikákat egy III. Béla (1172–1196) kori vagy egy 12–13. század fordulóján élt krónikás összeolvasztotta. Bizonyítékként mindkét krónikában előforduló azonos kifejezéseket hoz.¹⁸ A krónika szerzője hasonlóan írta le a görögtűz hatását Nándorfehérvár ostroma előtt Salamon korából,¹⁹ mint a harami csata (1128) előzményeit II. István korából.²⁰ Salamon és Géza esztergomi szigeten való találkozásának bemutatásakor ugyanazon szavakat használja,²¹ mint amikor II. István János görög császár követeit fogadta a barancsi szigeten.²² Könyves Kálmán 1099-es přemysli vereségét („tanta strages ibi fuit”) ugyanúgy mondta el, mint a II. István-kori harami csatát („tanta ergo strages raro facta est”). Abból, hogy az emberek nemzetségét említi, illetve, hogy használja a *baro* szót Pauler arra a következtetésre jutott, hogy a krónika átszerkesztője

16 Domanovszky Sándor: Anonymus és a II. Géza korabeli gesta. Századok 67, No. 4–6 (1933): 171., 166.

17 Kristó Gyula: *A történeti irodalom i. m.* 18.

18 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* I–II. köt. Budapest: Athenaeum Kiadó, 1899. II. 610–611.

19 „Per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant.” – SRH I. 370.

20 „Greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas ipsis aquis incendebant.” – SRH I. 441.

21 „Navigaverunt in insulam, civitatis proximam ad colloquendum. Ubi diu semet ipsos incusantes, et excusantes tandem roborato federe pacis Geysa rediit in ducatum” – SRH I. 378.

22 „Per fideles nuncios convenerunt ad colloquium navigantes in insulam, que civitati Bororich proxima est. Ibi vero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria.” – SRH I. 442.

nem élhetett III. Béla kora előtt. A *chunus* szónak *cumanus* helyetti használatából pedig az következik, hogy mindenképpen Anonymus előtt kellett, hogy alkosson, legkésőbb a 13. század első éveiben, hiszen a névtelen jegyző gestájában már a *cumanus* szóval illette a kunokat.

Pauler szerint III. Béla kora mellett szól az a tény is, hogy Szent László alakját a krónikában itt-ott a szentség csodás fénye övezi. Csak akkor keletkezhetett ez a rész, amikor Lászlót már szentnek tartották, ami III. Béla uralkodási idejére esett.

Szent László krónikában és a László-legendákban megjelenő alakját Szovák Kornél (1962–) is vizsgálta.²³ Arra több krónikakutató is rájött, hogy a Lászlót bemutató 139. krónikafejezet, amely a László-legendák forrásul szolgálhatott, későbbi, 12–13. századi interpoláció. A legenda írójának szándékával megegyezik, idoneista felfogású, vagyis az uralomra való alkalmasság elvét hangsúlyozza. Bár III. Béla korára utaló adatok miatt nehéz egyöntetűen megítélni a kérdéses szakaszt, mégis a szövegben olyan terminusok fordulnak elő, amelyek miatt későbbre kell, hogy tegyük az interpolátor működését. Ilyen kifejezés a krónikafejezetben előforduló *baro*, aminek első hiteles előfordulása 1203-ból való, magyar urakat pedig csak 1217 után jelölt. A krónika a királyválasztókat a „duces et tetrarche Theutonicorum cunctique barones et optimates” szavakkal írta le. A *tetrarcha* az ország negyed részének a kormányzóját, illetve, ha általánosítunk, akkor kisebb, jelentéktelenebb uralkodót is jelenthet. A krónika valószínűleg mintájaként olyan államalakulat jöhet tehát szóba, melyben legalább négyen gyakorolják a kormányzatot. Ilyen államalakulat volt a Latin Császárság. III. Béláról csak kombinációk árán tételezhetjük fel, hogy trónigényét választással is támogatták, míg II. András (1205–1235) megválasztásáról pontos adatunk van.²⁴ 1216-ban Flandriai Henrik latin császár fiúörökös nélkül halt meg, és a frank főurak egy része a konstantinápolyi trónon szívesen látta volna Henrik unokahúgának férjét, Andrást. A pápa viszont Courtenay Péter auxerre-i gróftot koronázta Rómában latin császárrá. András csalódva indult Spalaton keresztül a Szentföldre, a dalmáciai városban azonban értesült Péter haláláról. Az Andrást Spalatonban fogadó német lovagok választhatták meg latin császárrá, ismerve a magyar király trónigényét. A krónika németjeit velük vagy pedig a Latin Császárság francia és német főuraival lehet azonosítani. A krónikaíró *barones et optimates*szel a Latin Császárság vazallus államainak hűbérurait, esetleg az uralkodói tanácsát kívánta megnevezni. A fentiekből az látszik, hogy a 139. fejezet átdolgozója a 13. század második évtizedében dolgozhatott.

Kristó Gyula szerint, ha elfogadjuk, hogy a Szent László-legendák forrása a krónika volt, nem beszélhetünk III. Béla előtti keletkezésű krónikáról, hiszen az ősgesta és annak II. István-kori és Álmos-ági folytatásai legitimista beállítottságúak voltak, és nem

23 Szovák Kornél: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. A László-legendája és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái. *Századok* 134, No. 1 (2000): 115–145.

24 Uo. 135–138.

tartalmaztak kedvező beállítást Lászlóra nézve.²⁵ Ráadásul a krónikában megjelenő László már a szentek attribútumaival rendelkezik, amiből az következik, hogy 1192, azaz László szentté avatása előtt sem keletkezhetett. Horváth János vizsgálatai alapján tudjuk azt is, hogy 1240 előtt kellett keletkeznie, hiszen nem ritmikus prózában íródott. Ez utóbbi jellegzetességet viszont elsősorban az 1240 után keletkezett szövegek-nél figyelhetjük meg.²⁶

Kristó Gyula másik fontos eredménye, hogy a Riccardus-jelentésben említett *Gesta Ungarorum* alapján egy 1235 körül keletkezett gestát körvonalazott.²⁷ A Riccardus művében szereplő *Gesta* keresztény gestaként szerepel, amely Hóman Bálint, Deér József, Domanovszky Sándor és Györffy György kutatásai alapján nem lehet azonos Anonymus művével. Riccardus viszont ismerte a Névtelen művét, amely a magyarok őstörténetét mutatta be; máskülönben felesleges lenne a keresztény jelző. Ráadásul Anonymus nem tud *Ungaria maiorról* sem. A ma ismert magyar krónikás alkotások között egy sincs, amely említést tenne *Ungaria maiorról*, viszont azt Riccardus igazolja, hogy egy ilyen munka létezett 1237 előtt, amelyet *Gesta Ungarorum*nak neveztek. A Riccardusnál említett gesta elveszett, nem maradt ránk, viszont konkrét ismeretekkel rendelkezett a keleti magyarokat illetően („et hodie sunt pagani”).

Gombocz Zoltán (1877–1935) szerint az *Ungaria vetus* fogalma a 13. század közepe táján Julianus barát utazásaival kapcsolatban került a magyar őshazára vonatkozó nemzeti és európai hagyomány középpontjába. Ennek a földrajzilag is pontosabban körülhatárolható területnek a neve *Magna Hungaria*, *Hungaria Maior*, *Hungaria Vetus*, szemben a mai hazával *Hungaria Minor*, *Hungaria Nova*, *sive Pannonia*.

Ligeti Lajos (1902–1987) szerint Julianusszal indult meg az érdeklődés a kelet-európai *Hungaria Magna* iránt, ami mongol kori utazókat is vonzott. A domonkosok a kunok térítése közben szerezhettek tudomást keleten élő magyarokról, amely térítési misszió terveit a pápai udvar kovácsolta ki, a domonkosok voltak a kivitelezői, politikai támogatója pedig IV. Béla (1235–1270).

A Riccardusnál említett gesta Béla ifjabb király politikájához közel álló nézőpont alapján készülhetett, az 1230-as évek közepe táján, szakítva az antik Szkítia-kép sémájával, felhasználta kora modern keletkutatásának eredményeit. Béla-pártiságáról tanúskodik Albericus troisfontaines-i apát világkrónikája is, akinek magyarországi informátorai Béla környezetének tagjai lehettek. Albericus világkrónikája hasonlóan a magyar krónikakompozícióhoz Péter és Gizella királyné alakját igen sötétre festi.

25 Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 43.

26 Uo. 44., 41.

27 Kristó Gyula: Egy 1235 körüli *Gesta Ungarorum* körvonalairól. In: Horváth János – Székely György (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974. 229., 231., 234., 236., 238.

Marczali Henrik vetette fel, hogy a magyar krónika Péter-képe „későbbi benyomások alapján készült, tán II. András (1205–1235) korában, midőn először lehetett szó nálunk németek uralmáról és zsarnokságáról”.²⁸ Péter alakját II. András ellenzéke színezte sötétre az általuk gyűlölt uralkodó vonásainak visszavetítésével. Ez a Gizella- és Péter-kép német előkelők által a hatalomból kiszorított magyar világi nagybirtokosok tiltakozásának, elégedetlenkedésének eredményeként formálódott meg. Ezek a nagybirtokos előkelők Béla környezetének tagjai lehettek, hiszen Béla II. András alatt háttérbe szorított hívei panaszkodhattak András zsarnokságára és Gertrúd német uralmára. Riccardus és Albericus tanúsága alapján talán feltételezhető egy 1235 körül Béla ifjabb király környezetében készült, a trónörökös és nagybirtokos hívei törekvéseit egyaránt tükröző, maga idejében korszerű *Gesta Ungarorum* léte.

Csóka J. Lajos szerint az első teljes, a pogány és a keresztény kort egyaránt tárgyaló, magyar történet, a „Nemzeti Krónika” Pannonhalmán készült az 1210-es években.²⁹ A bencés szerző a magyarság származását és pogány kori történetét főleg a Szent László korabeli *Gesta Ungarorum* nyomán beszélte el, felhasználva Anonymus művének részleteit is. A Szent Istvánnal kezdődő keresztény korszak alapforrása a már végleges formában létező *Chronica Hungarorum* lehetett, amelynek elbeszélését az altaichi évkönyv magyar vonatkozású részleteivel, a Hartvik-féle Szent István legenda és a Szent László életrajz adataival, valamint egyéni értesüléseivel egészítette ki.

Csóka elgondolása szerint, e bencés szerzetes Oros apát pannonhalmi konventjének a tagja volt a 13. század elején, amire több tényező is utal. A „Nemzeti Krónika” szerzője jól ismerte Pannonhalmát és környékét, melyről tanúskodik a Vértes-monda elbeszélése és a Koppány-féle háború leírása. Érdekes a 11. századi Dezső püspök, illetőleg érsek, állítólagos működésének elbeszélése is, ami feltűnően hasonlít a 13. századi Dezső csanádi püspök szerepéhez. Egy 1213-as pannonhalmi oklevélben az olvasható, hogy a pannonhalmi apátság és a pozsonyi várjobbágyok egy vitás birtokügyben Dezső püspököt és két előkelő urat kértek fel bírónak. A krónikás Csóka szerint ebből az oklevélből merítve adta elő azt a történetet, mely szerint Dezső érsek közvetítésével Géza úgy akarta visszaadni Salamonnak az igazságtalanul elvett királyságot, mint ahogyan a pozsonyi várjobbágyok Pannonhalmának adták vissza a salai területet.

Salamon–Géza és László királyi hatalomért való küzdelmeinek leírása Csóka szerint nem lehet kortárs, 11. századi, mert másfajta elgondolást tükröz. A trónfosztott Salamon, majd pedig a helyére lépő Géza és László uralmát és annak jogi és erkölcsi vonatkozásait Könyves Kálmán, illetve Hartvik püspök hatására a 12. században már másként minősíthették, mint a 11. században élt kortársak. Hartvik Szent Istvánról

28 Uo. 236.

29 Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* (Irodalomtörténeti könyvtár 20.) Budapest: MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1967. 528., 559., 554., 549–551., 544., 560.

írott legendájában megjelent a jogszerűség elve, amely azt hirdette, hogy az ország a megkoronázott királyé („cui corona debetur et regnum”). Ezen elv kérdéssé teszi Salamon trónfosztását, Géza és Szent László trónfoglalásának jogosságát. A hercegek egy törvényesen megkoronázott uralkodó ellen lázadtak fel. Ez a probléma ismét jelentkezett 1200 körül, amikor András herceg kétszer is fellépett bátyja, a koronás király Imre (1196–1204) ellen. Az akkori pápa, III. Ince (1198–1216) már más elvet vallott Imrével kapcsolatban, mint VII. Gergely (1073–1085) Salamonnal szemben. Magyarországon ugyanis már nem az alkalmassági elv (*idoneitas*) dönti el, hogy ki birtokolja jogosan a királyi hatalmat, hanem a koronázás ténye. A megkoronázott uralkodóval büntetlenül szembeszállni nem lehet. Ezt az elvet jól ismerték Pannonhalmán is, ugyanis János apátot András táborához való csatlakozása miatt, felségsértés vádjával III. Ince Rómába idézte 1198 őszén, és állásától megfosztotta.

Az Opos-monda kialakulása is a „Nemzeti Krónika” szerzőjének nevéhez fűződik.

A pannonhalmi bencés úgy akarta monostora hálóját kifejezni a Kált nemzetségbeli Opossal szemben, aki 1210-ben gazdag adományban részesítette Pannonhalmát, hogy hősi mondát font neve köré.

Végül Csóka J. Lajos olyan stílusjelenségeket hozott példaként, melyek azt bizonyítják, hogy a krónika szerzője ismerte a Nagy Szent Gergely-féle Szent Benedek életrajzot és a Regulát, amiből szintén arra lehet következtetni, hogy bencés szerzetes volt.

Csóka ezzel az elgondolásával különvéleményt jelentett be a magyar krónikaírás, a 14. századi krónikakompozíció társadalmi kötődéseit illetően.³⁰ Történetírásunk már régóta vallja a krónikaírás szoros kapcsolatát a királyi udvarral. Ezzel szemben Csóka még a történeti műveket is a bencésektől, Pannonhalmáról eredeztette. Ez az 1960-as években megfogalmazott álláspont azonban semmilyen teret nem nyert történetírásunkban.

Kristó Gyula lexikai és frazeológiai vizsgálatai

A krónika záró dátumának megállapítása, amely műfaját tekintve valójában regényes gesta lehetett, amely műfaj a lovagi kultúra 12. századi megszületésével alakult ki, sokkal nehezebb feladat. Ebben segítenek az Anonymus munkájával való párhuzamok.

Kristó Gyula lexikai és frazeológiai vizsgálatokat végzett a két szövegen. Ez a módszer nem előzmény nélküli a magyar krónikakutatásban (lásd Madzsar, sőt Pauler munkáit). Kristó – vizsgálatai alapján – tíz témában talált hasonlóságot Anonymus és a krónika szövege között:

30 Kristó Gyula: *A történeti irodalom i. m.* 22.

1.) Lovagság

A magyar középkorban a 'vitéz' jelentésű *miles* szót használták általában a lovagok megnevezésére. A *boni milites* 'jó vitézek' vagy 'jó lovagok' mindkét forrásban egyaránt szerepel.³¹ A lovagkor erényei közül *fides* 'hűség', a *largitas* 'bőkezűség' és az *audacia* 'bátorság', illetve a halált megvető bátorság („magis vellent mori in bello, quam”) mindkét forrásban előfordul. Saját korának lovagi ideológiáját, párviadala- it mind Anonymus, mind a krónika szerzője anakronisztikus módon korábbi időkre vetíti vissza (honfoglalás, illetve a 11. század), amikor ezen eszmék még ismeretlenek voltak a korszak emberei előtt.

2.) Az idegenekhez való viszony

Mindkét forrásban elmarasztaló jelzők kíséretében szerepelnek az idegenek. A névtelen jegyző Erdély lakóit, a vlachokat és a szlávokat, a krónika szerzője pedig a besenyőket és a székelyeket illetve a *vilis* 'hitvány' jelzővel.³² Az antikvitás irodalmában először M. Annaeus Lucanus *Pharsalia*jában szereplő 'német düh' (*furor Teutonicus*) a krónikában öt alkalommal szerepel. Ezt a toposzt egy francia iskolázottságú magyar szerző Nyugat-Európából hozta magával. A *furor Teutonicus* csak a krónikában szerepel, viszont a *furor*ral rokon *furibundus* melléknév mindkét forrásban felbukkan, idegenekre vonatkoztatva. Emellett tény, hogy az idegenekkel szembeni ellenérzés csak a 13. század elejétől kezdve van folyamatosan jelen a magyar társadalomban.

3.) Nemzetségek szerepeltetése

A *de genere X* szókapcsolatnak valószínűleg kormeghatározó szerepe van, hiszen 1208 előtt hiteles oklevelekben nem fordulnak elő nemzetségnevek, viszont ettől az évtől kezdve oklevelekben való előfordulásuk száma egyenletesen növekszik.³³ Mind Anonymusnál, mind pedig a krónikában több olyan magyarországi nemzetségnév olvasható, amelynek lejegyzése nem képzelhető el csak 1208 után vagy kevéssel előtte.

4.) A római jog ismerete és általános érzékenység és figyelem a jog kérdései iránt

A római jog tételes ismeretéről mindkét forrás tanúbizonyságot tesz. Anonymus: 107.: „moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent”, 110.: „felix igitur Hungarorum embola”, a krónika: 369.: „cum felici embola totius Hungarie”.³⁴ Mindkét szerző közvetlenül meríthetett a római jogból. A római jog Magyarországra való beáramlását a kutatás a 13. század első felére teszi, külső ihletőjének pedig II. Frigyeset tartja. A fentiekén túl mindkét forrásban sok, a jog szempontjait fi-

31 Uo. 45., 48., 51.

32 Uo. 47., 53.

33 Uo. 54–55.

34 Uo. 56–57.

gyelembe vevő fogalmazással találkozhatunk. A *ius* szó és származékai mindkét írásműben számos helyen előfordulnak.

5.) Oklevélformulák

Régebbi kutatások is kimutatták (Madzsar Imre, Konrad Josef Heilig, Szilágyi Loránd, Domanovszky Sándor, Györfy György, Gerics József), hogy mind Anonymus, mind pedig a krónika szerzője kiaknázza az oklevélformulákban rejlő lehetőségeket.³⁵ Kristó Gyula előtt azonban kevés figyelmet fordítottak arra, hogy a két szerző által használt oklevélformulák párhuzamba állíthatók egymással, különösen a mindkét forrásban szereplő *sanctio*-rész. Anonymus: „si quis [...] infringere voluerit, anathemati subiacet in perpetuum” (41.) Krónika: „si quis [...] arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret”. (349.) Kristó szerint mindkét hely Anonymus korabeli oklevélből való átvétel. Ezen kívül több közös hely van a két műben, ami oklevélformulákra megy vissza: Anonymus: „sine aliqua contradi[c]tione” (42.), „nemine adversario contradicente” (62.), „nullo contradicente” (86.), Krónika: „sine contradictione” (335.); Anonymus: „in perpetuum concessit” (115.), Krónika: „dare perpetuo iure decrevit” (314.)

6.) A Trója-történet ismerete

A névtelen szerző maga írta művében, hogy N.-nel, gestája címzettjével együtt olvasták a trójai történetet (*historia Troiana*) iskolai tanulmányaikon, amelyet „én erősen megkedvelvén, a Frígiai Dáresnek és egyéb szerzőknek könyveiből úgy, miként mestereimtől tanultam, a magam fogalmazása szerint egy kötetbe szerkesztettem”(33.).³⁶ Sajnos azonban Anonymus latin nyelvű Trója-története, azaz lovagregénye, nem maradt ránk, de Hadrovics László (1910–1997) kutatásai azt valószínűsítették, hogy egy 13. század elején magyarra fordított latin szöveg volt a mintája az öt különböző változatban (szerb, horvát, bolgár és orosz) fennmaradt délszláv Trója-regénynek.³⁷ A magyar Trója-regény Anonymus szellemi termékének tekinthető, mégpedig azért, mert a *Gesta Hungarorum* és a délszláv Trója-regény között szerkezeti és tartalmi egyezések vannak. A krónikában a 107. caput tanúskodik a trójai történet alapos ismeretéről, amely az 1071. évi nándorfehérvári ostrom kapcsán elmeséli, hogy Salamon király *balistarius*a eltalálta a várból kitoró szaracénok egyikét, akinek „holttestét a magyarok igyekeztek erőszakkal megszerezni, de társai heves küzdelemben védték őt”.

35 Uo. 59–61.

36 Uo. 61–62.

37 Hadrovics László: *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban.* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 89.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955. 4., 89–94.

7.) **A Trója-történet ismeretével szorosan összefügg a következő közös téma:** az iskolázás. Mind Anonymusnál, mind pedig a krónikaszerzőnél nagy szerephez jut a *magister* 'mester' szó, amellyel külföldi (franciaországi) iskolákat végzett személyeket illettek.³⁸ Anonymus mesternek nevezi magát, és utal arra is, hogy a Trója-történetet úgy szerkesztette egy kötetbe, „ahogyan azt mestereimtől (*a magistris meis*) tanultam (33.)”. A krónikában két helyen fordul elő a *magister* szó, egy 11. és egy 12. századi eseményt tárgyaló helyen.

8.) Külföldi források használata

Külhoni tanulmányaik során mind Anonymusnak, mind a krónika szerzőjének lehetősége volt arra, hogy megismerkedjen a nyugat-európai történeti irodalommal, aminek magyar vonatkozásait vagy magyarokkal kapcsolatba hozható részleteit hasznosítsák műveikben.³⁹ Anonymus hivatkozik az *Exordia Scythicára* („akik a rómaiak viselt dolgait megírták”) (36.), ráadásul a mű egy ránk nem maradt változatának szövegét illesztette be gestájába. Egy másik helyen a névtelen jegyző év szerinti krónikákat („in annalibus [...] cronicis”) említve beszélte el a magyarok 884. évi kivonulását Szkítiából (41.), ami arra utal, hogy használta Regino évkönyvét. A krónikás is hivatkozik forrására, amikor az 1044. évi német–magyar háborúskodásról ír, említi, hogy „a németek azt mondják” („tradunt autem Teutonicis”), majd ezt követően szó szerinti egyezés figyelhető meg az altaichi évkönyv és a krónika szövege között.

9.) Jellemzések

A 12. század második felétől terjedt el az a gyakorlat, miszerint a szerzők az embereket felülről lefelé haladva írják le, amire Győry János (1908–1973) hívta fel a figyelmet.⁴⁰ Anonymusnál három jellemzést találunk, Álmos, Zolta és Taksony vezérékét. A krónikában két királyjellemezéssel találkozhatunk: I. Béláéval és Könyves Kálmánéval.

10.) Stílussajátosságok, elbeszélőmód

Ami az elbeszélőmódot illeti Anonymus és a krónika szerzője gyakran beszélteti *oratio rectában*, azaz egyenes beszédben a hőseit.⁴¹ Mindkét forrás nagy részletességgel tárgyal hadi vonatkozású eseményeket, és használ egymással párhuzamba állítható kifejezéseket („totus exercitus”, „cum magno exercitu”, „congregavit exercitum suum”, „pugnare acriter”, „captivos remiserunt” stb.). Párhuzamba lehet állítani a hadviseléssel, társasági élettel kapcsolatos további eseményekre (szabadságotlásra, követküldésre,

38 Kristó Gyula: *A történeti irodalom i. m.* 63.

39 Uo. 63–64.

40 Uo. 64–65.

41 Uo. 65–68.

fogadásra, ellátásra, tanácskozásra, békekötésre, házasságkötésre) vonatkozó és Isten-nel kapcsolatos kifejezéseket is: „accepta licentia”, „missis legatis”, „fideliter serviret”, „in pace dimiserunt”, „inito consilio”, „celebratis nuptiis” stb. Anonymus: „adiuvante domino” (100.) Krónika: „adiuvante Deo” (357., 415., 422.) Anonymus: „implevit deus [...] prophetiam” (62.) Krónika: „prophetia [...] impleta est” (342.)

Végezetül nem lehet amellet sem elmenni szó nélkül, hogy mindkét műben előfordulnak ritkán használatos szavak. Györffy György a mindkét helyen előforduló *astur* ~ *austurról* úgy vélte, hogy ezt a neolatin szót Anonymus hozhatta be Magyarországra francia vagy olasz területekről.⁴² A *consiliarius*ról, ami Anonymusnál és a krónikában is szerepel íj. Horváth János megállapította, hogy egy 1209-es hamis oklevélben fordul elő először Magyarországon.⁴³ Ez alapján is gyanítható egy 13. századi átszerkesztés.

Ezen egyezések alapján Kristó nem számolt – az egyéni stílussajátosságok miatt – szerző-azonossággal. Viszont arra a megállapításra jutott, hogy Anonymus és a krónikaszerző kortársak voltak, azonos iskolát járhattak ki. Mivel tudjuk azt, hogy Anonymus 1210 körül írta munkáját, illetve az is ismeretes, hogy ezt megelőzően Franciaországban tanult, azt kell feltételeznünk, hogy a krónikaszerző is valamikor a 13. sz. elején készítette el a 11–12. századi magyar történet feldolgozását, és Anonymushoz hasonlóan ő is franciaországi iskolában végzett *magister* lehetett.⁴⁴ Bár a kutatás legalább három vagy több kortárs vagy majdnem kortárs szerzővel számol a 11–12. századi krónikarészekkel kapcsolatban, mégis a krónika fenti eseményeket tárgyaló részei egyetlen szerző alkotásának tekinthetők Kristó szerint, mert amikor Anonymus szövegével bármilyen szempontból párhuzamba állítható krónikaszüvegeket idézett, tekintettel volt a krónika egész korpuszára. Vizsgálataival kimutatta, hogy az eltérő évszázadokat, évtizedeket tárgyaló fejezetek között is hasonlóságok vannak.

Konklúzió

A fentebb ismertetett nézetek alapján valószínűsíthető tehát, hogy a krónikát a 13. század elején tovább folytathatták, illetve átszerkeszthették. Ezt az elgondolást különböző aspektusokból (ideológiai, diplomatikai, lexikai-frazeológiai, stilisztikai) végzett vizsgálatok erősítik meg. A kérdés éppenséggel tehát az, hogy a 13. század elején, talán Anonymus kortársaként működő kompilátor „kéznyoma” *grammatikai vizsgálatokkal* egy az egyben kimutatható-e a krónika szövegén, bebizonyosodik-e az, hogy saját íz-

42 Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest: Néptudományi Intézet, 1948. 42.

43 íj. Horváth János: P. mester és műve. *Irodalomtörténeti Közlemények* 70, No. 3–4 (1966): 276. 265. jegyz.

44 Kristó Gyula: *A történeti irodalom i. m.* 72–73.

lésének megfelelően átszerkesztette a szöveget, vagy ha mégsem erről lenne szó, a ma ismert krónikaszöveg mögött jól elhatárolhatóan több szerző munkásságát kell-e feltételeznünk.

CHRONICLE CONTINUATIONS IN THE BEGINNING OF THE THIRTEENTH CENTURY? A HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW

The paper examines the problem of the 13th century redaction phase of the Hungarian National Chronicle as understood by the 19th–20th century historiography.

According to several historians the chronicle the protogest was continued in the beginning of the 13th century. Gyula Pauler, after the examination of the text of the chronicle, declared that the author of the chronicle had told different episodes with similar phrases. The figure of Saint Ladislaus in the chronicle has the saints' attributes, which show that this part of the text may have been written after 1192, when Ladislaus was canonized.

Kornél Szovák studied the capture 139 of the chronicle. In the phrase of *duces et tetrarche Theutonicorum cunctique barones et optimates* which is about Ladislaus's election, he found the sample of the Latin Empire of Constantinople in the 13th century. Lajos J. Csóka has derived the first Hungarian historical summary from a monk of Pannonhalma.

Gyula Kristó built up a thesis from the report of Riccardus, he presumed the existence of a gest around 1235, which later has disappeared. Kristó also compared the text of the chronicle with the work of Anonymus, and he found similarities between the two texts.

We point out the problems in connection with these identifications and suppositions in this paper.

Keywords Historiography, Anonymus, Gesta Hungarorum, phraseological analysis, Gyula Kristóf